

| **PRIKAZI / REVIEWS** |

UZORAN DIJALEKTOLOŠKI RJEČNIK NASTAO NA ZAPANJUJUĆE PRECIZNOJ FONETSKOJ TRANSKRIPCiji GRAĐE I DOSLJEDNOJ STRUKTURALIZACIJI IZUZETNO SLOŽENOG FONOLOŠKOG SUSTAVA

(August Kovačec: *Rječnik govora jesenja, općina Jesenje, 2020*)

Pred nama je izuzetno vrijedan dijalektološki rječnik mjesnog govora Jesenja, tj. kajkavskog govora kakav se upotrebljava u selima i zaselcima Općine Jesenje i Župe Jesenje (sjeverni prostor Krapinsko-zagorske županije), a koji nam je podario akademik Augustin Kovačec. Rječnik je nastao na najbolji mogući način, a to je "slobodno istraživanje leksika" kakvo na najidealniji način može provoditi samo znanstvenik kojemu je taj mjesni govor materinji jezik. Građa se na taj način skuplja kroz jedan dulji period života (u ovom slučaju od autorovih gimnazijskih dana), a obično se objavi u ozbiljnijim godinama. Svaki je ozbiljan jezikoslovac svijestan da bilježenje leksika nikada ne može biti završeno, koliko god skupljena građa bila obimna, i da će uvijek biti nove, kvalitetne, građe. No, dođe trenutak kad se osjeti potreba i nužnost da se taj posao završi. Kao izvornog govornika Donjeg Jesenja, tijekom 1960-tih godina, profesor Bulcsú László, tadašnji voditelj Zagrebačkoga lingvističkoga kruga, potaknuo ga je da za profesora Edwarda Stankiewicza, slavista sa Sveučilišta u Chicagu koji je 1963. bio u Zagrebu na sabatikalu, provede u svojem rodnom mjestu dijalektnu anketu u kojoj je trebao naći odgovore na približno 700 pitanja. Upitnik je bio sastavljen prema načelima geografsko-lingvističke ankete, a takve je ankete akademik Kovačec već prije radio za romanske govore u Hrvatskoj. László ga je upozorio na dvoje: 1. pažljivo pročitati Ivšića 2. ne zapisivati ono što očekuje da će naći u govoru, već ono što u govoru čuje. Kako je akademik Kovačec naišao na mnoga akcenatska "iznenađenja", predajući skupljenu građu prof. Lászlu razočarano mu je rekao da mu se čini da je sve to kaotično i teško upotrebljivo: *"Naime, ako se jednim akcentom označuje kao samostalna naglasna cjelina jedna riječ, eventualno riječ popraćena proklitikom ili/i enklitikom, onda se u mojoj građi nalazilo mnogo slučajeva kada su takve jedinice nosile „dva naglasaka“. Profesor je rekao da će sve pregledati i reći mi svoje mišljenje. nakon sedam ili osam dana, kada sam ga potražio, rekao mi je približno ovo: tvoja je građa iskoristiva, u njoj postoji vrlo dosljedan sustav samo što ga ti ne vidiš."* László mu je na to posredno sugerirao da u švedskom jeziku postoji naglasak koji se proteže preko dvaju uzastopnih slogova i dvovršan je, a ta je spoznaja akademika Kovačeca dovela do shvaćanja vrlo složenog naglasaka u Jesenju. Tako ga je profesor László

postepeno upućivao kako će u prividnom kaosu otkriti dosljedan sustav i u nedoumicama i na drugim jezičnim razinama.

Kako mu je tako prikupljena građa "osvijestila" bezbroj nedoumica na svim jezičnim razinama, počeo je sustavno, kad god se našao u svojem rodnom mjestu (a posebice od 1960. do 1970), bilježiti riječi, izraze, rečenice i kratke tekstove slušajući spontane razgovore izvornih govornika koji najčešće nisu bili svjesni da su objekt jezikoslovne opservacije. Najbliža okolina, roditelji i braća, znajući što mladog istraživača zanima, a stekavši pritom i nesvjesna temeljna dijalektološka znanja (nimalo podcjenjiva), često su ga i samoinicijativno vodili u tajne iskopavanja najvrednijih dijamanata iz jezičnog rudnika tog kraja čiji je rezultat 6500 natuknica. Ne mogu ovdje ne napomenuti da sam se, čitajući ove činjenice koje akademik Kovačec navodi u Predgovoru, sa sjetom i ponosom sjetio svojih roditelja koji su mi na isti način kroz dvadesetak godina na isti način, omogućavali da skupim obimnu građu za svoj rječnik Preloga. Nakon 1970. godine akademik Kovačec je prikupljenu građu prepisivao na kartice. Nakon što je građa bila upisana na kartice, neizmjernu su mu pomoć pružili njegova nećakinja (mr. sc. Vesna Kovačec) i nećak (dr. sc. Miroslav Kovačec) koji su najveći dio građe sami unijeli u računalo, a organizirali su i cijelu skupina kolega i prijatelja koji su sudjelovali u tom poslu koji je bio vrlo zahtjevan zbog velikog broja vrlo složenih dijalektoloških znakova.

Koliko je grafija koju je autor upotrijebio složena, dovoljno govori činjenica da se samo što se tiče vokalizma u naglašenoj poziciji bilježi 27 grafema (7 samoglasnika u kombinaciji s melodijskim akcentima i s tromim akcentom: *á, â, ã, ä, ê, é, ě, ĭ, î, ě, ĩ, ō, ô, õ, ǒ, ũ, û, ŷ, â, ã, ä, iê, iě, iě, uô, uõ, uǒ*). U nenaglašenoj poziciji autor bilježi 9 samoglasnika: 5 u zanačlasnim (*i, e, æ, a, u*), a 4 u prednaglasnim slogovima (*i, e, a, u* – postoji tendencija da se taj broj svede na 3, odnosno da se stope *e* i *a*). Zahvaljujući tako preciznoj fonetskoj transkripciji akademik Kovačec je ostavio budućim generacijama dijalektologa izrazito vjerodostojnu građu na temelju koje će se moći iznalaziti precizne zakonitosti tog izrazito složenog samoglasničkog sustava. Gramatički elementi rječničke natuknice vrlo su bogati: uz solidan broj oblika koji su obvezatno navedeni, navode se i svi oblici u kojima se dogodila neka akcenatska promjena ili se pojavljuje dubleta bilo koje vrste.

Dosta sam se bavio dijalektnom leksikografijom, ali ovako pomno zabilježenu građu još nisam vidio. Za svaku bih vrstu riječi mogao navoditi vrlo složenu koncepciju gramatičkog dijela rječničke natuknice, no zbog ograničenosti prostora apostrofirat ću samo neke:

a) Kod pridjeva se često navode komparativi i superlativi tvoreni analitički (*bǒlj čúdni; nǒjbǒlj čúdni*).

b) Bilježe se i neobvezne povratne forme s pomoću *si* (*spati si*) kod povratnih glagola gdje je to u govornoj praksi bilo vrlo često, a što je u našim dijalektalnim rječnicima vrlo rijetko apostrofirano.

c) Uz osnovnu varijantu prijedloga donose se njihove kontekstualne varijante (naglašeni i nenaglašeni oblici, oblici ovisni o glasovnom kontekstu). Za razliku od ostalih vrsta riječi, za koje se na kraju riječi bilježi ("etimološki") razlika između zvučnih i bezvučnih (okluziva, afrikata i frikativa), za prijedloge se u tekstu bilježe asimilacije po zvučnosti i načinu izgovora dočetnih suglasnika prema početku iduće riječi.

Rečenične potvrde ne stavljaju se pod svaku natuknicu pod svaku cijenu, a autor kaže da je donosio samo one za koje je smatrao da su autentične, pa čak i onda kada ne potvrđuju naša očekivanja: "Bilježili smo ono što nam je bilo kazivano, a ne ono što smo željeli čuti. Kao što u člancima ne donosimo oblike koje nismo mogli ili nismo stigli provjeriti, tako ni u primjerima ne donosimo izraze ili rečenice za koje nismo bili sigurni da su doista (bili) u uporabi." Na prvi pogled je akademikov opis kriterija za uvrštavanje rečeničnih potvrda nejasan, no iščitavajući rečenične potvrde, zaključio sam da je akademik bilježio one rečenične potvrde koji su frazemi ili kolokacije. To je vrlo zanimljiva koncepcija koju ne bih osobno upotrijebio jer u načelu smatram da je svaka rečenica koju izgovori izvorni govornik autentična i vrijedna za ovjekovječivanje u rječnicima, no i pristup akademika Kovačeca je teoretski vrlo zanimljiv jer sugerira podjelu rečeničnih potvrda na one prihvaćene (ovjerene) od većine govornika i one koje su plod individualnog tijeka misli i individualnog životnog konteksta.

Govor Jesenja fonološki je vrlo zanimljiv – velik je broj prijelaza samoglasnika: osjeća se da je već na pola puta prema bednjanskom govoru – govoru s 24 samoglasnika i gotovo apsolutnom rotacijom koja taj govor čini apsolutno hermetičnim za bilo koga tko nije njegov izvorni govornik. Tako je i ovom govoru izuzetno velik broj riječi koje su zbog brojnih sustavnih prijelaza samoglasnika neprozirne za oni koji nisu izvorni govornici. No, puno je vrlo originalnih riječi i s obzirom na druge razloge (ili zanimljiv segment izvanjezične stvarnosti ili osobita tvorba ili neproziran korijenski morfem – nepoznat, vrlo rijedak ili izmijenjen vrlo specifičnim glasovnim promjenama koji se ne odnose na one sustavne u ovom govoru). Za mnoge od njih vjerujem da su lokalizmi ili područno vrlo ograničeni regionalizmi: *muzõni* "partizan", *pårkelj* "pandža", *sunínc* "staza od saonica ugažena u snijegu", *šatína* "čekinja", *škríc* "rub haljine", *štíkñati* "dati naredbu volovima da ustuknu ili stanu", *štuõrg* "duplja u stablu", *běručka* "ono što stane u udubinu sklopljenih šaka", *damištrõnt* "ministrant", *gígati* "pokretati, gibati", *glazúta* "tvornica stakla", *gnjõča* "blaga udolina na nekom zemljištu", *grílec* "cvrčak", *hâdra* "plahta", *hdiên* "bez jasnog cilja, bez svrhe, uzalud", *madrâza* "poskok", *matafîlj* "leptir uz baru ili potok", *påšijuš* "propusnica za prodaju

stoke na sajmu, pisani tekst za maškare", *privušnati* "bolno pričepiti", *šumôt* "suha grančica; grančica bez lišća".

Kako istražujem pseudoanalogonimiju između različitih kajkavskih govora, zabilježio sam dosta zanimljive građe, npr. *páščiti se* "žuriti se (u poslu)" / *p'aščiti se* "postiti" (Prelog), *sőzica* "kap" (*Spil si buš jěnu sőzicu.*) / *s'ozica* "mala suza" (Prelog), *vađiti* "navikavati, priučavati" / *v'aditi* "izvlačiti što iz čega" (Prelog), *strúpati* "rukom kod zatvora govedu preko čmara čistiti crijeva" / *str'upati* "zalupiti vratima" (Prelog).

Autor na kraju Predgovora vrlo skromno i samozatajno zaključuje da je ovo „samo građa za leksički i leksikološki opis jednoga živoga govora i da bi trebalo još puno podataka pa da bi se moglo smatrati da je ovaj opis leksičkoga sastava koliko toliko cjelovit ili potpun.“, no s punim uvjerenjem smatram da je ovo dijalektni rječnik koji treba biti uzorom svima koji će se odlučiti za pisanje opsežnog rječnika svojeg mjesnog govora, što je, po mojem mišljenju, jedan od najvažnijih za hrvatski jezik i očuvanje hrvatskog identiteta. Svaki bi jezikoslovac na taj način trebao vratiti dio duga svojem zavičaju, svojim precima i hrvatskom jeziku.

Đuro Blažeka

Prikaz zbornika *Dijalekti, jezična povijest i tradicija*

Knjiga pod nazivom *Dijalekti, jezična povijest i tradicija* opširan je zbornik radova objavljen u čast Josipu Liscu. Objavljen je u nakladi Sveučilišta u Zadru, Matice hrvatske, Ogranka Matice hrvatske u Zadru, u uredništvu koje čine Josip Bratulić, Gordana Čupković i Josip Galić. Recenzenti su zbornika Lina Pliško i Zvezdana Rados.

Kako je naglašeno u uvodu, prof. emer. Josip Lisac vrstan je proučavatelj hrvatskoga jezika u razdoblju od srednjovjekovlja do suvremenosti koji je svojim istraživačkim, uredničkim i priređivačkim radovima stekao velik broj suradnika u Hrvatskoj i inozemstvu. Njemu u čast objavljen je zbornik koji je pružio suvremeni interdisciplinarni pristup te pogled iz različitih perspektiva. Zbornik sadrži četrdeset devet priloga, među kojima su nezaobilazni oni dijalektološki, a ima i fonoloških, sintaktičkih, frazeoloških, leksikoloških i leksikografskih. Prilozi se temelje na suvremenoj korpusnoj analizi. U brojnim se segmentima donose nove spoznaje i napredni pristupi. Urednici su istaknuli i da je zbornik sastavljan s ciljem da slavljenička prigoda bude poticaj za otvaranje novih kroatističkih i slavističkih tema. Prilozi nisu grupirani tematski, već abecedno.

Lara Badurina i Ivo Pranjković napisali su rad o Marcelu Kušaru, i to o njegovoj manje poznatoj polemici objavljenoj 1892. godine u ondašnjim dubrovačkim novinama *Crvena hrvatska*. Polemiku je Kušar vodio s pripadnicima tzv. Srpske dubrovačke akademske omladine. Polemika je objavljena anonimno, ali autori rada analizom jezika i stila dolaze do zaključka da je zaista riječ o Kušarovu radu. U sljedećem je radu Vuk-Tadija Barbarić analizirao grafiju djela franjevca Josipa Banovca *Predike od svetkovina došašća Isukrstova iz 1759.* godine. Došao je do zaključka da je grafija u visokom stupnju regularizacije te da uvelike odgovara rješenjima dalmatinskoga (južnog) slavopisa i nekih franjevačkih pisaca. Također je zaključio da je Banovac s vremenom sve više naginjao morfološkom pravopisu. Nikola Benčić pisao je o gradišćansko-hrvatskom jeziku i istaknuo da mnogi smatraju da se rasprave o tom jeziku javljaju tek pojavom kalendara 1864. Međutim, postoji tekst Matijaša Laba na latinskom i mađarskom jeziku objavljen u jednom polemičkom spisu u prvim desetljećima 19. stoljeća u kojem se govori o potrebi obnove hrvatskoga jezika u zapadnoj Ugarskoj. Sljedeći autor, Đuro Blažeka bavio se govorom Preloga i nekih susjednih govora koji također pripadaju poddijalektu međimurskog dijalekta. Autor je predložio šest kategorija razlikovnosti (tvorbenih, fonoloških i semantičkih) po kojima bi se izradili mali razlikovni rječnicima te je istaknuo da je prije rječnika potrebno napraviti kriterije za izbor riječi da se ne bi opteretio leksemima koji se razlikuju po „očekivanim“ razlikovnostima po izoglosama po kojima se ta dva bliska mjesna govora razlikuju. S

druge strane, Marina Bratović i Silvana Vranić bavile su se mjesnim govorom Klane proučavajući poredbene frazeme, dijelom prikupljene iz terenskih istraživanja, dijelom preuzete iz već postojeće literature. Došle su do zaključka da je najviše onih frazema koji se odnose na čovjeka – od preko 200 frazema 17 se odnosi na predmete, 9 na situacije, 12 na način, a svi ostali na čovjeka. Još je jedno dijalektološko istraživanje ono Josipa Bratulića, koji je naglasak stavio na kontekst početnih nastajanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti na institucijskom usustavljanje istraživanja hrvatskih dijalekata. Polazište mu je bio Ivišićev *Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja*. Željka Brlobaš analizom je željela utvrditi u kolikoj se mjeri u djelu *Duhovne jačke* Jurja Muliha iz 1750. godine javljaju kajkavska i čakavska jezična obilježja. Analizirajući fonološka i morfološka obilježja djela, dolazi do zaključka da se ne može tvrditi da je u istraženom djelu eksplicitno riječ o književnom tekstu koji pripada čakavsko književnoj stilizaciji, nego da je riječ o prožimanju čakavskih obilježja u primarno kajkavskoj književnoj stilizaciji. Mirjana Crnić Novosel i Marija Malnar Jurišić dale su prikaz Gorskog kotara u djelima Josipa Lisca. Rad daje pregled i opis dosadašnjih Lišćevih tekstova s navedenom tematikom. Teme su podijelile na cjeline, primjerice, dijalektološki radovi o određenim kajkavskim govorima, opis predmigracijskoga stanja u Gorskom kotaru i sl. Iz aspekta funkcionalne i kognitivne gramatike Gordana Čupković objavila je rad na engleskom jeziku u kojem je na primjerima iz tekstova autora starije hrvatske književnosti poput Hektorovića, Vetranovića, Držića, Marulića opisala uporabu i značenja prijedložne konstrukcije ‘vrh’ + genitiv. Osim Badurine i Pranjkovića, i Vjekoslav Čosić bavio se Marcelom Kušarom, opisujući njegovo djelovanje u Zadru od 1895. do 1914. godine. Poseban se naglasak stavio na autorove čitanke za niže gimnazije, njegovu vježbenicu za talijanofone, njegovu knjižicu *Prvo predavanje* i zbirku *Narodne pripovijesti mitične*. Autor Stjepan Damjanović zapisao je svoje zaključke o sklonidbi imenica u najstarijoj hrvatskoj tiskanoj knjizi. Riječ je o glagoljičnom misalu iz 1483. godine. Na korpusu od 250 stranica autor je pratio odnose i procese s osobitim naglaskom na to kakav su jezični red priređivači Prvotiska misala željeli uspostaviti među imenicama. Helena Dragić objavila je rad o hidronimima Mostarsko blato i Hutovo blato. Zaključila je da je putopisac Skilak u djelu *Kružna plovidba* pisao o jezeru nazvanom Skilakovo jezero, koje po opisu odgovara današnjem Mostarskom blatu, dok je Hutovo blato prema usmenoj predaji naziv dobilo po djeci oholog i škrtog čovjeka po imenu Gavan kojeg je Bog kaznio srušivši cijelo njegovo imanje u zemlju. Usmenom se predajom bavio i Marko Dragić, pišući rad o hrvatskih tradicijskih adventskim i božićnim ophodima te običajima namijenjenima djeci. Interpretirao je pedesetak takvih primjera, od čega je četrdesetak suvremenih izvora nastalih u razdoblju između 2006. i 2019. godine. Au-

tor je utvrdio odgojnu, socijalnu i apotropejsku funkciju navedenih običaja. Istražujući govor sela Rahovci u Istri, Goran Filipi i Vlado Jurcan najavili su *Rječnik sela Rahovci u Istri* u nastajanju, koji će biti peti rječnik govora jugozapadnog istarskog dijalekta, odnosno jedanaesti hrvatskoga istarskog govora. U radu su prikazane ogledne natuknice pod *a* i *b*. U svome radu o jeziku zadarskog prikazanja o Juditi autor Josip Galić opisao je fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke osobitosti *Komedije o Juditi* te pokušao utvrditi jezične pojave koje ukazuju na to da je tekst nastao na zadarskom području. Zaključio je da nepotpune spoznaje o raširenosti pojedinih jezičnih osobitosti u ranome i zreloj novovjekovlju otežavaju izdvajanje jezičnih elemenata koji bi upućivali na zadarsko područje kao mjesto nastanka teksta, premda određena svojstva mogu upućivati na to da je nastao na nekom od otoka u okolici Zadra. Autor analizom fonoloških pojava dolazi i do zaključka da je tekst moguće smjestiti u prvo desetljeće druge polovice 17. stoljeća. Zanimljiv je rad donio i inozemni autor Marc L. Greenberg sa Sveučilišta u Kansas. On se bavio analizom promjene $l \rightarrow o/a$ na kraju sloga u južnoslavenskim jezicima i njihovim dijalektima. Istaknuo je doprinos Josipa Lisca pri proučavanju dijalektoloških obrazaca u trilogiji *Hrvatska dijalektologija*. Još je jedno inozemno dijalektološko istraživanje ono Senahida Halilovića koji se bavio razvojem dijalektologije u Bosni i Hercegovini. Istaknuo je da su bosansko-hercegovački govori poprilično ravnomjerno istraženi u tridesetak monografija. Najviše se istraživala fonetika, a najmanje tvorba riječi i leksici. S druge strane, Sanja Holjevac bavila se analizom sadržaja i strukture knjižice *O svetoj Stošiji mučenici, svetom Dunatu biskupu i svetom Šimunu proroku i. t. d. Štenje i Kratki razgovori*, tiskane u Rijeci 1878. godine. Autorica je istaknula da je navedena knjižica, osim što je svjedočanstvo za crkvenu povijest zadarskog područja, zanimljiv izvor za filološka istraživanja, i to osobito svojom književnom troslojnošću. Prvi sloj čine „Predgovor“ i „Primjetbe“ Mate Ivčevića koji su pisani poslijeporodnom jekavskom štokavštinom, drugi uključuje nabožne tekstove Vicka Ivčevića pisane štokavskom ikavicom 19. stoljeća, a treći čakavski tekstovi *Života sv. Stošije*, pisani prema predlošku iz 17. stoljeća. Marijana Horvat i Barbara Štebih Golub proučavale su dopreporodne slovnice i istaknule da ih se može smatrati priručnicima za učenje hrvatskoga jezika za strance. Autorice su analizirale metajezik i jezik, strukturu slovnica te motive za pisanje priručnika. Osim toga, ponudile su primijenjene kontrastivne opise. Što se tiče proučavanja leksika i semantike, Marina Jurišić s Instituta u Beogradu proučavala je glagol ‘izumiti’ u značenju ‘zaboraviti’ u srpskom jeziku te njegovu geografsku rasprostranjenost. Glagol se u ovom značenju javlja uglavnom u području od Timoka do Prizrena te u govorima na području Crne Gore, neovisno o dijalektu. Nadalje, Mate Kapović bavio se retrakcijom neo-cirkumfleksa u čakavskom i kajkavskom narječju.

Utvrдио je četiri faze pojave dijalektološkog neo-cirkumfleksa u slavenskom jeziku. S druge strane, Kornelija Kuvač-Levačić prikazala je doprinos prof. Josipa Lisca proučavanju hrvatske književnosti 19. stoljeća. Istaknula je da se Lisac bavio osobitostima jezičnoga i stilskoga razvoja nacionalne književnosti, interferencijama književnosti, jezika i kulture te najzaslužnijim ličnostima zadarskoga i šibenskoga područja. Književnost je pritom sagledavao prvenstveno kroz jezična obilježja, ukazujući i na učinkovitost dijalekata i dijalektizama u formiranju pojedinih autorskih stilova. Još je jedan rad iz područja književnosti onaj Borisa Kuzmića, koji se bavio jezikom kajkavskoga pjesništva Jasne Vuge. Analizom je utvrđeno koliko autoričin suvremeni kajkavski književni jezik uključuje sinkroniju i dijakroniju. Persida Lazarević Di Giacomo sa Sveučilišta u Pescari analizirala je ilirsku ideju Christiana F. Temlera. Proučavajući njegove rukopise, autorica je zaključila da je Temler u „ilirskom“ jeziku vidio rješenje za pitanje slavenskog jezika te nastojao njime objasniti etimologije Istočnih i Zapadnih Slavena. Mijo Lončarić istražio je vukomeričko-pokupski dijalekt, koji je dio turopoljsko-posavskoga kajkavskog podnarječja. Istaknuo je da se u navedenom podnarječju metatonijski cirkumfleks u srednjem položaju u riječi pomiče regresivno, prema početku. Naveo je da ima razloga da se navedeni dijalekt podijeli na dva dijalekta – vukomerički i pokupski, no za to je potrebno detaljnije istražiti pokupske govore, koji su najmanje poznati. Kao u slučaju nekoliko već navedenih radova, još je jedan autor u svom radu istražio poveznicu između prof. Josipa Lisca i govora zadarskoga područja. Riječ je o Ivanu Magašu. U svom je radu Magaš prikazao najvažnije doprinose prof. Lisca pri analizi govora zadarskog područja i pisaca koji su djelovali u Zadru. Istaknut je i njegov angažman u Ogranku Matice hrvatske u Zadru te doprinos dijalektalnoj leksikografiji zadarskoga kraja. Ranko Matasović u svome je radu predložio novu etimologiju riječi ‘ürnebēs’, koja je, prema autorovu mišljenju, dosad bila ili ignorirana ili neispravno protumačena. Riječ je povezao s talijanskom frazom ‘urlo besso’. Naglasio je da je riječ najranije zabilježena kod dubrovačkih autora, a na području je Dubrovnika u vremenu njezina bilježenja bilo puno talijanizama. Autor je rad završio promišljanjem o etimologijskoj metodi. Milan Mihaljević bavio se analizom jedne druge imenice, i to imenice ‘rahomeča’, koja se pojavljuje u hrvatskoglagoljskom *Vinodolskom zborniku* s početka 15. stoljeća. Utvrđio je da joj je značenje ‘vika, galama’ te da ju je pisar preuzeo iz tadašnjeg govornog hrvatskog jezika. Nastala je složeno-sufiksalsnom tvorbom. S druge strane, Anđela Milinović-Hrga u svom je radu raščlanila jezične značajke privatnih pisama koje je Ivan Meštrović pisao prijatelju Ivi Tartagli od 1905. do 1947. godine. Jezične se osobitosti ovih pisama uspoređuju s tadašnjom standardojezičnom normom, pri čemu se zaključuje da nedosljedno i nejednako upotrebljava, pri čemu ne slijedi uvijek jezičnu

politiku hrvatskih vukovaca. Pokazalo se i da Meštrovićevi jezični izbori nemaju posebni obilježja jezične unifikacije koja bi se podudarala s političkim unitarizmom i idealističkim jugoslavenstvom za koje se zalagao Meštrović. U kontekstu dijalektologije, Ivana Nežić istražila je labinsku cakavicu u poeziji Zdenke Višković Vukić. Analizirane su fonološke i morfološke značajke. Metodologija je rada temeljena na dijalektološkoj teoriji razlikovnosti te se došlo do zaključka da se pjesnikinja dosljedno služila izvornom labinskom cakavicom. Kad je o prozi riječ, Cvijeta Pavlović proučila je doprinos prof. Lisca u putopisnom stvaralaštvu. Analizira se njegova uloga u objavljivanju i istraživanju teksta *Putovanje k Jerolozimu god. 1752*. Jakova Pletikose. Prilozi prof. Lisca koji se odnose na ovaj tekst važni su za područje sociolingvistike, ali i za cijelu hrvatsku filologiju i interdisciplinarna istraživanja suvremene znanosti. Ante Periša bavio se fenomenom vode u Bibliji, gdje se pojavljuje u ulogama od prapočela, elemenata koji znače život ili smrt do uloge čišćenja. Autor je utvrdio arhetipska obilježja ljudskog shvaćanja vode, a u zaključku je vodu i srodne fenomene metaforički povezo uz životni tok prof. Josipa Lisca. Autor Božidar Petrač prikazao je filološki doprinos Pavla Tijana, koji je obilježio kulturu hrvatskoga i španjolskoga naroda. Kako ističe Petrač, osim što je bio enciklopedist i urednik, Tijan je bio i jedan od utemeljitelja Društva „Hrvatski jezik“ te jedan od osnivača časopisa *Hrvatski jezik*. Problematikom njegovanja potrebe i sposobnosti cjeloživotnog čitanja bavio se Danko Plavnik. On je u svom radu predložio novi model nastave književnosti usmjerene cjeloživotnom učenju. Marina Radčenko s Odjela za rusistiku u Zadru analizirala je uporabu prijedloga ‘na’ u govoru Bosne i Hercegovine, i to u području koje se nalazi između rijeka Drinjače, Bioštica i Krivaje te padina Konjuh i Romanije. Zaključila je da je riječ o izrazu koji se koristi češće od konstrukcije ‘o’ + lokativ, i to uglavnom za izražavanje vremena i raspoloženja. Dubravka Sesar proučila je probleme prevođenja Krležine kajkavštine koja se javlja u *Baladama Petrice Kerempuha* na češki jezik. Autorica je analizirala prepjev s obzirom na češku i hrvatsku jezičnu situaciju, koja ukazuje na to da nema posebnog češkog interdijalekta na koji bi se *Balade* mogle dosljedno prevesti. Jedini je ekvivalent književnoj kajkavštini češki književni jezik. Andrey N. Sobolev s Instituta u Sankt Peterburgu proučavao je semantički opseg lingvonima „torlački“ u južnoslavenskog dijalektologiji. U najširem se smislu termin koristio da bi se obuhvatio kompleks balkaniziranih zapadnojužnoslavenskih dijalekata Bugarske, Srbije i Sjeverne Makedonije. U užem bi se smislu, prema autorovu mišljenju, ovaj termin koristio za označavanje srpskih i hrvatskih dijalekata prizrensko-timočke zone, a u najužem smislu za označavanje govora Torlaka. Autor Ennio Stipčević proučio je pjesništvo koje je za sobom ostavio renesansni filozof i polihistor Giulio Camillo Delminio. Analizirao je Camillove pjesme koje su uglazbili Lodovico

Bellanda i Bartolomeo Spontone. S druge strane, Diana Stolac istražila je jezična sredstva kojima se ostvaruju komični efekti, osobito na sintaktičkoj razini, i to na korpusu Marina Držića i Tituša Brezovačkoga. Istražila je sintaktičke strukture i igre formalnim znakovima koje su utjecale na humor ovih djela. Kristina Štrkalj Despot bavila se konceptualnom i inferencijskom strukturom pojma 'moralnost' u hrvatskom jeziku u dijakronijskoj perspektivi. Za analizu je primijenila leksički metodu analize figurativnosti na Akademijin rječnik. Kombinirala je konceptualni, leksički i korpusno utemeljen pristup. Zaključila je da je koncept moralnosti višestruko metaforičan te da bi bez konceptualnih metafora konceptualizacija i razumijevanje tog pojma bili posve drukčiji. Dijakronijska je analiza utvrdila tri temeljna mehanizma konceptualizacije moralnosti, a sinkronijska je pokazala da je ovaj star sustav ostao stabilan kroz vrijeme. Autorica Marijana Tomelić Ćurlin utvrdila je određene značajke knjižice pod nazivom *Libbar Pavla Krstuolovich* iz 1869. godine, koja je pripadala bratovštini crkve Svetoga Križa u Velom Varošu. Prikazom grafijskih, pravopisnih i jezičnih rješenja autorica je zaključila da je analizirani zapis potrebno promatrati kao segment koji može poslužiti za daljnju analizu i raspravu cjelovitije građe splitske baštine ove bratovštine. Tatjana Ivanovna Vendina s Instituta u Moskvi je, koristeći se opsežnim materijalom *Općeslavenskoga lingvističkoga atlasa*, govorila o velikim interpretacijskim mogućnostima koje se javljaju pri razumijevanju leksika prikazanog na kartama. Na taj se način, kako smatra autorica, moguće otvaraju nove perspektive razvoja slavenske dijalektologije. Domagoj Vidović sa stajališta antroponomastike bavio se različitim odrazima imena 'Josip', koje se javlja u različitim inačicama, a zajedničko je židovima, kršćanima i muslimanima. Autor je proučio inačice toga imena u različitim jezicima i razdobljima. Zanimljiva je i analiza Ivica Vigata koji je u svom radu raščlanio leksik glagoljčnoga rukopisa u zbirci iz 1679. godine te na taj način predočio kulturno-povijesnu sliku ruralnog stanovništva s područja nekadašnje Ninske biskupije. Nadalje, Teodora Vigato napisala je rad o estetici zadarskog lutkarstva u 21. stoljeću analizom triju predstava kojima je u prvom planu vizualna dramaturgija. Anica Vlašić-Anić pružila je sinkronijsku i dijakronijsku analizu drevne semitske pripovijesti o premudrom Akiru koja je u hrvatskim povijesnim pismima zabilježena svim trijma hrvatskim povijesnim pismima. Autorica je analizom glagoljskog zapisa uočila niz osobitosti na gotovo svim razinama. Nikola Vuletić i Vladimir Skračić istražili su kako se južnočakavska-srednjočakavska dijalektalna granica u sjevernoj Dalmaciji održava u leksiku morske faune, dok je Sanja Zubčić analizirala jezik epa *Grobnik* Antuna Paskoja Kazalija iz 1863. godine koji je pridonio stvaranju sveobuhvatne povijesti hrvatskoga jezika u 19. stoljeću.

Na samome je kraju zbornika otisnut kratak životopis Josipa Lisca, kao i njegova

iznimno bogata bibliografija koja sadrži brojne autorske knjige, uređene i priređene knjige, znanstvene rasprave, dijalektološke karte te popis više od šest stotina stručnih radova, što je samo još jedan dokaz neosporne veličine ovoga znanstvenika koji je svojim životom i djelovanjem zauvijek zadužio hrvatsko jezikoslovlje, pa i cijelu filologiju.

Jelena Đorđević

JEZIČKI UNITARIZAM U NOVOME RUHU

(Rajka Glušica, *Crnogorski jezik i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2020.)

U prestižnoj „Biblioteci XX vek“ sredinom ove godine objavljena je knjiga Rajke Glušice *Crnogorski jezik i nacionalizam*. Već i naslovom, a sadržajem osobito, lako je uočiti da je knjiga inspirisana knjigom Snježane Kordić „Jezik i nacionalizam“ (Zagreb, 2010). Tako se S. Kordić još za života reinkarnirala, i to u Crnoj Gori.

Knjigu R. Glušice otvara boks s njezinim biografskim podacima. Zainteresovani će se čitalac tako na startu uvjeriti da je njezina knjiga suva nauka. Autorica je „redovni profesor Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore za predmet *Opšta lingvistika*“ (na stranu to što iz te oblasti osim novinskih tekstova i jedne skripte za studente nema nijednoga objavljenog teksta), predavala je „srpskohrvatski jezik na Univerzitetu Fransoa Rable u Poatijeju u Francuskoj“ (istina kao lektor), „po pozivu (je) držala predavanja na Univerzitetu u Oslu, Filozofskom fakultetu Univerziteta u Ljubljani, na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu i na Odsjeku za slavistiku i mađarske studije Humboltovog univerziteta u Berlinu“, radi kao profesorica na „postdiplomskim i doktorskim studijama“, autorica je „brojnih radova iz raznih oblasti nauke o jeziku“. Istina, na pretraživaču scholar.google.com malo se šta od tih „brojnih radova iz raznih oblasti nauke o jeziku može naći“. Biće da je slučajno autorica preskočila još nekolike pojedinosti iz svoje naučne karijere, a ovđe ih je neophodno navesti kako bi se bolje razumjela njezina knjiga te njezina zanesenost Snježanom Kordić na čije se stavove nemilice oslanja. Tri godine vršila je funkciju predsjednika Odsjeka za srpski jezik i književnost u Nikšiću, članica je Odbora za jezik CANU (od 1998) te Odbora za standardizaciju srpskog jezika pri Institutu za jezik SANU (od 1998) kao i Naučnoga društva za negovanje i proučavanje srpskog jezika (od 2001). Bila je i član uredništva časopisa Društva za srpski jezik i književnost Srbije i Crne Gore. U tim tijelima je – neka niko zlonamjerni ne posumnja – stekla ljubav prema montenegristici i shvatila potrebu normiranja crnogorskoga jezika te uvidela kakvu pošast za crnogorsko društvo predstavljaju crnogorski nacionalisti. Zato je sigurno u knjizi o crnogorskome jeziku i nacionalizmu, koja ima čak 283 strane, cijelih 17 stranica posvetila srpskome nacionalizmu i njegovim protagonistima a ostatak je posvećen crnogorskim nacionalistima koji se usuđuju misliti da jezik u CG može biti unekoliko drugačiji od norme propisane za tzv. Republiku Srpsku. U biografiji uz knjigu autorica nije navela, ali jeste na više mjesta u knjizi, kako je ona borac za crnogorski jezik, i to „vatreni“ kako kaže na str. 227.

Ako bismo knjigu R. Glušice rezimirali u nekolike rečenice, mogli bismo reći ovo: Sve što je iz jezika u CG srpskohrvatskom normom izostavljeno ne može se naknadno proglasiti normativnim. Najveća nesreća u CG su oni koji smatraju da normativni status treba da imaju i one jezičke osobine koje su danas opšteprisutne uprkos tome što su srpskohrvatskom jezičkom normom odbačene. Oni koji bi takve jezičke osobine željeli standardizovati okorjeli su nacionalisti koji rade po zadatku crnogorske nacionalističke vlasti. U tome nacionalističkom naumu crnogorskim lingvistima pomažu „naši dobri susjedi Hrvati“ (str. 57). Štošta se od dugogodišnjega čitanja knjige S. Kordić pobrkalo R. Glušici, pa zainteresovani čitalac neće ni po svršetku čitanja njezine pretile knjige moći zaključiti npr. je li srpskohrvatski jezik živ ili je umro, je li imao dvije varijante (srpsku i hrvatsku) s dvije podvarijante tih varijanata ili je pak postojala i crnogorska varijanta, jesu li bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski proizišli iz srpskohrvatskoga ili je srpskohrvatski nastao u cilju unifikacije prostora na kojem su do XIX vijeka u svim sferama komunikacije egzistirali pobrojani jezici, jesu li ta četiri jezika jedan jezik i sljedstveno tome onaj koji je stručnjak za jedan od tih jezika ujedno je i stručnjak za ostala tri, ili je ta stručnost ekskluzivno pravo srpskih lingvista, Snježane Kordić i Ranka Bugarskog i sl. A bog zna i čega se sve još u toj knjizi ne bi moglo naći da nije bilo recenzentskih intervencija na kojima i sama autorica zahvaljuje: „Na konačan oblik knjige veoma je uticao dr Ranko Bugarski, koji je svojim sugestijama i savjetima umnogome smanjio njene nedostatke, pa uvaženom profesoru dugujemo posebnu zahvalnost na izdvojenom vemeni, strpljenju i pažnji koju je posvetio ovoj knjizi“ (str. 8). I autor se ovoga priloga pridružuje zahvali Ranku Bugarskome jer je svjestan težine posla koji je obavio.

Ničim autorica nije tako opsjednuta kao afirmatorima ideje o crnogorskome jeziku kao ravnopravnome standardu u okviru štokavskoga sistema te ljudima koji su doprinijeli standardizaciji toga jezika. Braća Nikčevići – Vojislav i Milorad, Radoslav Rotković te filolozi okupljeni oko Fakulteta za crnogorski jezik i književnost pominju se na svakoj stranici na kojoj Glušica ne prepričava opštu standardološku priču koju je još u studentskim danima kao dobar đak naučila. Nije potrebna frejdovska analiza ni pamet da se pokaže u čemu je korijen te njezine opsesivne mržnje. Kao lingvistica malih sposobnosti i još manjih naučnih rezultata (ko ne vjeruje na riječ, neka se uvjeri pregledom njezine bibliografije) koja je početnu afirmaciju stekla negirajući crnogorski jezik i tretirajući ga kao crnogorsku književnojezičku varijantu, tj. podvarijantu srpske varijante u okviru srpskohrvatskoga jezika, a koja je nakon konvertitstva pala na ispitu standardizacije kad je trebalo položiti račun o učinjenome poslu koji je preuzela članstvom u Savjetu za standardizaciju crnogorskoga jezika, Glušica se vratila na početne (ideološke) pozicije. Razlika je samo u tome što jezik u CG sad zove

crnogorskim, ali uz obrazloženje da je to varijanta ili podvarijanta (na osnovu knjige o kojoj je riječ, očito je da u tome još nije načisto sa sobom) tzv. policentričnoga srpskohrvatskoga jezika.

Nesuđena standardizatorica crnogorskoga jezika pretenduje da bude arbitar u svim standardološkim pitanjima na crnogorskome prostoru, a nerijetko zađe i u hrvatske i bosanske jezičke probleme. „Tvrđnja da se radi o različitim jezicima je fundament dominantne identitetske politike – bosanske, crnogorske i hrvatske, koji se forsira iz straha da bi svijest o istosti jezika mogla uticati na ponovno ujedinjenje država.“ – tumači lingvistica Glušica na str. 10. U naukovanju R. Glušice i dokazivanju ispravnosti svojih i neutemeljenosti drugačijih stavova ključnu ulogu imaju konstatacije o ozbiljnosti / neozbiljnosti, naučnosti / nenaučnosti, nacionalizmu / objektivnosti i sl. Tako objektivnosti sklona autorica npr. veli: „Sva ozbiljnija istraživanja, naročito ona obavljena od brojnih inostranih lingvista, pokazuju da je jugoslovenska (SFRJ) jezička politika, i na planu zakonskih odredbi o jeziku i na planu prakse, te na planu varijanata srpskohrvatskog jezika (dvije varijante: srpska i hrvatska i dva književno-jezička izraza: bosanskohercegovački i crnogorski) i na međujezičkom planu: bila uzor u svijetu po svojoj demokratičnosti.“ (51) Taj stav ilustruje takođe objektivnim zaključcima S. Kordić. Nama nema druge no da joj vjerujemo na tvrdu riječ. I dža-be nam što znamo da pri izradi Pravopisa srpskohrvatskoga jezika i pri donošenju Zaključaka na Novosadskome dogovoru, koji je tome pravopisu prethodio, CG nije imala svojih predstavnika te da liše *nijesam* i *sjutra* ta norma gotovo da nije uvažavala nikakve druge crnogorske jezičke specifičnosti, zaludu nam što znamo da je onima koji su se javno bunili zbog neravnopravnosti varijanata i podvarijanata bilo zapriječeno regularno objavljivanje radova, zaludu nam što znamo da Novosadski dogovor počiva na stavu da se „naš zajednički književni jezik“ razvio oko dva glavna kulturna centra – Beograda i Zagreba koji su do unazad pedeset godina bili bez uticaja na „crnogorsku varijantu zajedničkoga policentričnog jezika“, sve nam to zaludu kad znamo da je Glušičina i Kordićkina tvrda riječ tvrđa od stvarnosti oko nas. Zahvaljujući radu nacionalistički nastrojenih lingvista, danas se u Hrvatskoj koristi hrvatski, u BiH bosanski, u CG crnogorski a u Srbiji srpski jezik umjesto da se svi služe demokratskim tekovinama srpskohrvatskoga jezika. Uz Glušičinu napomenu u knjizi da je Srbija posljednja ustavom ukinula srpskohrvatski jezik zlonamjerni bi mogao skontati da je nacionalistička pošast krenula upravo iz Hrvatske, odakle je zahvatila CG i BiH, pa su i Srbi svoj jezik konačno nazvali srpskim. Za razliku od prosrpskih lingvista, ova lingvistica časnih namjera i objektivna pristupa nauci te nacionalističke snage ne naziva ustaškim niti ih dovodi u vezu s Vatikanom ili CIA-om. Zato joj to i ne treba učitavati.

Na principima kosmopolitizma odgajana R. Glušica svoje je poglede dodatno „od-

negovala“ u Društvu za negovanje srpskoga jezika. Otud su njeni stavovi o Hrvatima sasvim prirodni i očekivani. Ilustracije radi, navedimo dva primjera: „Nacionalistički mit o postojanju nacije neprijatelja koja ugrožava crnogorsku naciju i njen jezik, kao neprijatelja prepoznaje prije svega srpsku naciju i njenu asimilatorsku politiku. Mit o srpskom jezičkom unitarizmu, razvijen u Crnoj Gori i Hrvatskoj, stvorio je zajedničkog neprijatelja, ali i spremnost hrvatskih jezičkih nacionalista da podržavaju crnogorske u otporu prema tom navodom unitarizmu. Ovo je ujedno i odgovor na pitanje otkud u kodifikaciji crnogorskog jezika toliko Hrvata, čemu treba dodati i jak finansijski motiv, tj. visoke honorare za uloženi ‘trud’ i ‘pomoć’“ (str. 49) te „naši dobri susjedi Hrvati“ (str. 57). Tako Glušica, u poznatome pjesničkom maniru: „reče mi jedan čoek“, diskredituje ne samo „hrvatske jezičke nacionaliste“ no i „naše dobre susjede Hrvate“. Premda smo mislili da je srpskohrvatski jezik standardizovan u cilju unifikacije bivšega jugoslovenskog državnog prostora, izgleda da tu nikakva unitarizma nije bilo. Tretiranje crnogorske kulture kao srpske, crnogorskih govora kao segmenata srpskih dijalekata, Njegoša kao srpskoga pisca, crnogorskih pisaca kao zavičajnih i dijalekatskih, Miroslavljeva jevanđelja kao spomenika srpske pismenosti, ćirilice kao srpskoga pisma, Crnojevića štamparije kao prve srpske štamparije itd. nije unitarizam. Biće da je i to jedan vid kosmopolitizma udruženja i ustanova čiji je Glušica član. Iako i sama u knjizi o kojoj je riječ standardni jezik definiše kao „jezik (koji) se dobija procesom standardizacije u osnovi kojeg stoji kulturna, politička, ideološka i ekonomska unifikacija (istakao A. Č.) društva“ (str. 71), izgleda da policentrični srpskohrvatski jezik (ili makar onaj njegov istočni centar) u osnovi nije imao unifikaciju. Ali su zato iz zapadnoga centra stigle brojne prepravke tradicionalnoga bića u Crnoj Gori, kao da dopunjuje Glušica još jednoga poznatog kosmopolita – prvosveštenika Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori. Tako je, veli ona, pored nacionalizma u Crnu Goru iz Hrvatske stigao i „hrvatski termin“ jotacija umjesto jotovanje (str. 125). Kad se mane u naučne visine, zaboravi Glušica da u gramatikama koje se koriste u CG postoje termini poput *palatalizacija*, *sibilarizacija*, *nazalizacija*, *desonorizacija*, *reduplikacija* i sl. Nema sumnje da su redovnoj profesorici opšte lingvistike ti termini poznati.

Da je od posljedica koronavirusa stradala prestižna „Biblioteka XX vek“ i savremena policentrična serbokroatistika, svjedočanstvo je najnovija knjiga R. Glušice. *Requiem aeternam dona eis, Domine!*

Adnan Čirgić

O IDEOLOGIJI DUŽNOSTI – KRITIČKA BIOGRAFIJA IVANE BRLIĆ MAŽURANIĆ

Dubravka Zima. *Praksa svijeta: biografija Ivane Brlić Mažuranić*.
Zagreb: Ljevak. 2019. 415 str.

Iako je pozicija Ivane Brlić Mažuranić u kanonu hrvatske književne i kulturne povijesti poprilično čvrsta i neupitna, a bibliografske jedinice posljednjih godina o njezinu kulturnom i književnom djelovanju sve opsežnije i istraživački inovativnije, ostaje niz zanimljivosti i podataka iz njezine biografije te kulturnoga i političkoga konteksta u kojemu je egzistirala i djelovala koji su manje poznati, a svakako pridonose nijansiranosti javne slike o Ivani Brlić Mažuranić. Na tom je tragu i posljednja knjiga Dubravke Zima oblikovana kao kritička biografija koja promatra Ivanu Brlić Mažuranić kao reprezentativnu (žensku) figuru kulturne povijesti, konkretnije elitnoga dijela hrvatske građanske klase koja je nastajala i formirala se koncem 19. i početkom 20. stoljeća. U nacionalnom je kontekstu riječ o poprilično turbulentnom razdoblju, počevši od Ivanina odrastanja u urbanim i poluurbanim sredinama Banske Hrvatske (Ogulin, Karlovac, Jastrebarsko, naposljetku Zagreb), preko raznolikih kulturnih, društveno-povijesnih i političkih praksi građanske klase na razmeđu stoljeća do političkoga sloma Austro-Ugarske Monarhije i osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Metodološki je okvir *Prakse svijeta* biografski usmjeren te prati kulturno-povijesni, klasni i politički kontekst Ivanina života i rada, što svakako usložnjava sliku o autorici, a u konačnici je važan segment reprezentacije povijesti svakodnevice. Autorici je kao glavni izvor podataka poslužila građa iz Arhiva obitelji Brlić koji je dostupan na mikrofilmovima u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, zatim Književna ostavština Ivane Brlić Mažuranić koja se čuva u Odsjeku za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU te Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić – Brlić – Ružić u Rijeci. Konceptijski je, što je i očekivano za biografiju, knjiga kronološki strukturirana. Metaforičko značenje naslova knjige doznajemo u predgovoru. Sintagmu *praksa svijeta*, prema kojoj je Ivana Mažuranić bila poprilično ambivalentna, kao petnaestogodišnjakinja zapisuje u svoj dnevnik u ožujku 1889. Upravo ta ambivalencija koja je u velikoj mjeri uvjetovana kontekstom njezina života i djelovanja, prema autorici, ponajbolje označava njezinu poziciju u hrvatskoj kulturnoj povijesti. Poglavlja, počevši od Ivanina rođenja i rana djetinjstva do dolaska s obitelji u Zagreb, figuriraju kao formativna razdoblja izgradnje autoričina (ženskoga) identiteta, pritom su gradirana subidentitetskim kategorijama djevojčice, adolescentice,

supruga i naposljetku majke.

Prva dva poglavlja naslovljena Obitelj Mažuranić i Ivanini roditelji Vladimir Mažuranić (1845. – 1928.) i Henrietta rođ. Bernath (1842. – 1919.) (str. 17–21) i Rođenje i rano djetinjstvo Ivane Mažuranić do dolaska obitelji Mažuranić u Zagreb (1874. – 1882.) (str. 23–33) nude rodoslovan pregled šire i uže Ivanine obitelji na temelju dostupnih podataka i arhivske građe te su usmjerena ranom djetinjstvu koje Ivana Mažuranić provodi s obitelji u Ogulinu, Karlovcu i Jastrebarskom. Autorica podcrtava i historiografske prilike te demografske podatke navedenih prostora s namjerom ocrtavanja što jasnijega kulturološkoga konteksta sredine u kojima autorica formira svoje prve dojmove. Dolaskom obitelji Mažuranić iz Jastrebarskoga u Zagreb u kolovozu 1882. kada je majka Henrietta u visokom stupnju trudnoće s četvrtim djetetom, Ivaninim bratom Želimirom (Željkom), otpočinje poglavlje Predadolescentica i adolescentica u Zagrebu (1882. – 1891.) (str. 35–86). U kontekstu naznačene razvojne faze, prati se konstruiranje građanske klase sredinom 19. stoljeća, u vrijeme dolaska obitelji Mažuranić u Zagreb, čije društvene i kulturne prakse autorica prepoznaje upravo u biografskom diskursu o obitelji Mažuranić. Niz je zanimljivosti koje su kulturološki usmjeravale funkcioniranje klase u nastajanju. Privatna strana građanske klase (privredne i intelektualne), koja bi pripadala ženama, u prvom je redu, kao što Zima navodi, usmjerena na funkcioniranje unutar obitelji, kao i na kulturnu prezentaciju iste. Zanimljivo je da su se unutar građanske klase nazirale i diferencijacije, a odnosile su se na istupanje žena na tržište rada. Naime, žene nižega obiteljskog statusa istupale su na tržište rada u prvom redu kao učiteljice ili privatne guvernante, dok su žene iz viših društvenih krugova, prema autorici, i dalje ostajale izvan tržišta rada. U imućnijim obiteljima žene uglavnom nisu bile zaposlene izvan obitelji, većinom su se posvećivale odgoju djece, ali i održavanju statusa obitelji inkulturacijskim angažmanom (građanski saloni kao prostori kulturnih djelovanja). U kontekstu primjera Ivane Mažuranić svakako je zanimljiva tadašnja odgojno-obrazovna politika građanske klase koju detektira Zima, s obzirom na podatak da je potomstvo građanskih obitelji moglo svoju naobrazbu stjecati i u obiteljskom okružju; s obzirom na čvrst odgojni i obrazovni nadzor adolescentica te i u kontekstu podržavanja „klasnoga“ dogovorenoga braka. Autorica navodi i kulturu stanovanja, prehranu, odijevanje i slobodno vrijeme kao važne sastavnice prezentacije građanske klase, ujedno i prezentacije obitelji Mažuranić, te na temelju arhivske građe i Ivaninih mladenačkih dnevničkih zapisa (prvi je datiran u srpnju 1888.) rekonstruira *obiteljske okolnosti* - odnos s majkom i prema majci koji se iščitava kao produkt reprezentacijskih politika građanske klase, rijetki zapisi o ocu, djedu i njegovoj smrti te zapisi o braći i sestrama; *Ivaninu adolescenciju i konzumirane kulturne sadržaje* - u prvom redu glazba i ples, pohađanje

plesne škole Pietra Coronellija te sviranje glasovira što je vezuje uz Zlatka, zatim kazalište koje prvi puta spominje u zapisu iz 1889. godine te zanimljiv odnos prema književnosti i književnom stvaranju kao stalnoj temi Ivanine srednje adolescencije; *Ivanina putovanja* - ključni je prostorni topos vinogradski posjed Hališće na Varaždin Bregu; *Ivanin interes za političke teme* - većinom usmjeren hrvatskoj političkoj nesamostalnosti; *religiju* - kršćanska religioznost kao važan segment djevojaštva te *književno stvaralaštvo* – kao egzistencijalna nužnost. Poglavlje završava udajom Ivane Mažuranić za Vatroslava Brlića iz Broda na Savi.

Iduće se poglavlje Zaruke, udaja i selidba u Brod na Savi (1891. – 1892.) – Ivana Brlić (str. 87–100) temelji na korespondenciji zaručnika Ivane Mažuranić i Vatroslava Brlića u razdoblju od njihovih zaruka do vjenčanja u travnju 1892. godine. Zaruke su sklopljene 15. kolovoza 1891., a vjenčanje je određeno devet mjeseci kasnije. Razlog je polaganje pravosudnoga ispita koje bi Vatroslavu omogućilo preuzimanje odvjetničkoga ureda njegova strica Ignjata Brlića u Brodu na Savi. Prvo pismo upućeno zaručniku datirano je 26. kolovoza 1891. godine. Korespondencijom autorica rekonstruira tadašnje kulturne i društvene aktivnosti Ivane Mažuranić, u prvom redu odlasci u kazalište, posjeti galerijama, satovi pjevanja. Zanimljiva tema u korespondenciji su i političke preferencije budućega supruga Vatroslava, što će svakako u vremenu koje dolazi utjecati i na njezine političke stavove. U nedatiranom pismu s kraja kolovoza 1891. Ivana pokreće pitanje stranačke politike te se, po riječima autorice, stječe dojam da nije upoznata s pravaškom orijentacijom zaručnika, odnosno da se tema otvara prvi puta. Atribuiranje Vatroslava Brlića *enragiranim Starčevićjancem* zasigurno nije u skladu s umjerenijom politikom koju su zastupali djed i otac Mažuranić, a posredno i sama Ivana. Poglavlje Brak i majčinstvo: majčinske, bračne, gospodarske, društvene i svakodnevne kulturno-povijesne prakse (1892. – 1900.) (str. 101–154) autorica temelji na Ivaninoj korespondenciji sa zagrebačkom obitelji, posebice majkom, na korespondenciji sa suprugom u vrijeme njezina izbivanja iz Broda - porodi, zdravstveni oporavci i liječenje te na kasnijoj korespondenciji s djecom kada odlaze na školovanje u Zagreb. Poglavlje daje i minuciozan uvid u niz (ženskih) povijesno-kulturnih praksi povezanih sa svakodnevicom građanske obitelji, stoga su kao posebna potpoglavlja izdvojene sljedeće teme: *kućanstvo/gospodarstvo*; *(žensko tijelo): odijevanje i prehrana*; *žensko tijelo: trudnoća, porod i babinje*; *djeca, odgoj i obrazovanje*; *društveni i politički život*; *kulturne prakse*. U pismima koje Ivana izmjenjuje s majkom prvih desetak godina braka, autorica u prvom redu evidentira emociju uzbuđenosti novom životnom ulogom i društvenim i intimnim okruženjem, ali i perzistentnu i puno naglašeniju emociju čežnje za obitelji i nostalgije za Zagrebom koja će u kasnijim razdobljima lagano blijedjeti.

U Poglavlju Pisanje (1900. – 1923./24.) – Ivana Brlić Mažuranić (str. 155–281) početak književne aktivnosti Ivane Brlić Mažuranić Dubravka Zima vezuje uz prva objavu (opis sajma u Derventi) u *Narodnim novinama* 6. rujna 1900. godine koju bibliografija radova I. B. Mažuranić (2015.) nije zabilježila te prioritet u književnom radu dala knjizi *Valjani i nevaljani*. Ujedno autorica javno književno predstavljanje Ivane Brlić Mažuranić vezuje za priloge u periodici jer je od 1900. do 1923. objavila tridesetak članaka, a napisala ih znatno više - neki su objavljeni u časopisima od 1923. do 1930., a neki su neobjavljeni ili nezavršeni.

Vremenski okvir poglavlja prati razvoj i vrhunac njezine stvaralačke snage, pritom obuhvaćajući i brojne aktivnosti na obiteljskom i društveno-političkom planu. U ovom se razdoblju, prema riječima autorice, uočavaju dvije važne karakteristike. U prvom je redu riječ o emocionalnom mirenju i prihvaćanju Broda na Savi kao primarnoga identitetskog prostora. Druga je osobitost Ivanina još značajnija angažiranost s obzirom na društvene i političke događaje, što je posljedica turbulentnoga konteksta (Prvi svjetski rat i slom Monarhije). Nakon suprugove smrti zanimanje za politiku postupno slabi, što je i očekivano, da bi se na koncu transformiralo u potpunu odbojnost. U potpoglavljima je fokus na pojedinim članovi obitelji i njihovim životima u naznačenom razdoblju – *Ivana; Vatroslav; Djeca Brlićevih; Mažuranićevi* ili na društveno-kulturnoj svakodnevicu – *Povijest svakodnevice; Društveno okružje; Politika; Kulturne prakse; Književnost*. Za rekonstrukciju povijesti svakodnevice vrlo je zanimljivo pratiti diskurs o zdravlju i bolesti i percepciju istih u građanskoj obitelji početkom 20. stoljeća, načine liječenja dječjih i nedječjih bolesti te učinkovite lijekove i pripravke. U ovom su razdoblju, prema riječima autorice, u kontekstu Ivanina duhovno-tjelesnoga zdravlja posebno efikasni i učestali boravci u toplicama, ujedno je riječ o uobičajenim načinima ženske skrbi o sebi u građanskim obiteljima. Poglavlje otkriva i poprilično živo i inspirativno društveno okružje. Ivana Brlić Mažuranić vodi bogatu korespondenciju s brojnim kulturnim i književnim osobama (Đ. Šurmin, B. Vodnik, C. Lucerna, A.G. Matoš, R.F. Magjer, I. Rendić, F.K. Kuhač itd.), a njezin se politički diskurs, prema riječima autorice, aktualizirao dvojako: izvještajno-komentatorski (protusrpske demonstracije, antimađarska pobuna, đачki štrajk, balkanski ratovi, Prvi svjetski rat) i komentatorsko-kontemplativno, posebice nakon 1918. godine koju detaljno bilježi u svojim dnevničko-kronikalnim zapisima, pritom izražavajući afirmativan stav i zadovoljstvo jugoslavenskim ujedinjenjem.

Posljednje je poglavlje knjige Zrelost i društveno priznanje (1923./1924. – 1938.) (str. 283–381) označeno smrću Vatroslava Brlića 1923. godine koja snažno utječe na Ivanu, ali i donosi nove obveze (gospodarstvene i financijske). Ovo je razdoblje, prema riječima autorice, označava trima prostorima: Brod na Savi (kuća u centru i

brodski vinograd), Zagreb u koji se trajno seli 1936., te prostori odmarališta, toplica i lječilišta koji predstavljaju simbolički odmak od svakodnevice i sve su više prisutna u Ivaninu životu. U ovom je razdoblju brat Želimir središnja figura Ivanine obiteljske i intimne sigurnosti koji je, uz svoje političke (ministarske) funkcije u prvoj jugoslavenskoj državi, izuzetno angažiran oko objavljivanja njezinih tekstova u inozemstvu, a kasnije se angažirao i kao savjetnik u tuzemnim nakladničkim poslovima. Ivana objavljuje i tri knjige s novim tekstovima: *Radosna majka dobra pjestinja* (prijevod njemačkoga izvornika) 1924.; *Dječja čitanka o zdravlju* 1927.; roman *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata* 1937. Objavljeno je novo izdanje *Priča iz davnine* 1926. godine, s dvije nove bajke (*Lutonjica Toporko i devet župančića* i *Jagor*) te piše i nove bajke koje će objavljivati u periodici dok će neke ostati i neobjavljene. Objavljuje i basne u stihovima u *Savremeniku* i časopisu *Omladina*. Bogata korespondencija s članovima obitelji donosi niz zanimljivosti o književnim, nakladničkim i prezentacijskim uspjesima i aktivnostima koje su većinom rezultat obiteljskoga nastojanja. Zanimljivo je mišljenje Ivane Brlić Mažuranić o *Pričama iz davnine* kao nedječjoj lektiri koje je iznijela 1926. na novinarski upit iz *Morgenblatta* o vlastitim književnim aktivnostima, a iznosila ga je i u privatnom kontekstu. U ovom se razdoblju (sredinom 20-ih godina) prvi put spominje i ideja o nominaciji za Nobelovu nagradu, čiji je zamašnjak u konačnici bio Franjo Bučar. A nakon prve nominacije (1931.), kao što znamo, uslijedile su još tri (1935., 1937., 1938.). Dubravka Zima tematizira prepisku povodom primanje Ivane Brlić Mažuranić u JAZU, što je inicirao Milivoj Dežman. Prvi prijedlog (1935.) nije prihvaćen, već jednoglasno drugi 1937. godine.

U kontekstu politike autorica evidentira četiri diskurzivna polja koja Ivana Brlić Mažuranić artikulira. Prvo je diskurzivno polje *klasno* – Ivana ga razvija u vrijeme adolescencije kao pripadnica elitnoga dijela zagrebačke građanske klase. U tom je kontekstu evidentan negativan stav prema komunističkoj filozofiji te pojmu boljševizma koji koristi u negativnom kontekstu. Drugo je polje *državne i javne politike* u kojemu se može iščitati spomenuto podržavanje južnoslavenskoga jedinstva (1918.), uz prihvaćanje jugoslavenskoga identiteta ipak kao sekundarnoga, primat daje hrvatskom nacionalnom identitetu. Analiziraju se sadržaji pisama koje je upućivala kćerima Zdenki, Zori i Nadi iz Ženeve u kojoj je boravila dvaput; 1930. godine sa sinom Ivom na skupštini Lige naroda te 1932. godine sa Želimirom na konferenciji o razoružanju. Pisma je Ivana pripremila za objavu u cjelini tekstova o političkim zbivanjima, no ipak ih nije za života uspjela objaviti. Sljedeće diskurzivno polje autorica promatra kao *književno* u kojemu se u tom razdoblju realiziraju i zrcale političke teme (monarhističko uređenje i kraljevske figure su kod Ivane važne emocionalne činjenice te književno vrlo atraktivni motivi). Naposljetku i *rodno* diskurzivno polje koje je

posebno zanimljivo, s obzirom na to da rodna politika u njezinu književnu opusu nije posve jednoznačna. U razdoblju znatno promijenjenih okolnosti o obrazovanju i položaju žena (dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća) Ivanin stav o „ženskim dužnostima“ je ostao perzistentan. Ona se u pismima negativno izjašnjava o ženskoj društvenoj participaciji, posebice o ženskom pokretu koji je tada i aktualan, a o kojemu i piše u spomenutim pismima iz Ženeve. Koliko je ozbiljno shvaćala svoje „ženske dužnosti“ ponajbolje svjedoči sintagma „preopsežna uma za žensko tijelo“ koju Ivana koristi u pismu upućenom kćer Nadi u vrijeme njezina oporavka u toplicama. Prema riječima autorice, narativ vlastite dužnosti koji je predugo strukturiran kod Ivane Brlić Mažuranić više nije donosio mir u duši, već nemir koji se posljednjih godina života razabirao u brojnim pismima upućenim kćerima. U epilogu (str. 383–386) pronalazimo podatke o njezinoj sahrani, posthumnim izdanjima, poziciji u ondašnjoj kulturnoj povijesti te budućim životima njezine djece.

Knjiga Dubravke Zima *Praksa svijeta* kritička je biografija Ivane Brlić Mažuranić koju dosad hrvatska književna i kulturna povijest o autorici nije imala. U njoj je minuciozno povezan biografski istraživačko-metodološki okvir s relevantnim društvenim, kulturnopovijesnim i političkim kontekstom te izvornom arhivskom građom što je precizno rekonstruiralo autoričin kulturni imaginarij, pritom pridonijelo i dodatnom uslozljavanju njezine pozicije u hrvatskoj kulturnoj povijesti. Knjigom se iznijansiralo društveno i povijesno okruženje Ivane Brlić Mažuranić kao pripadnice elitnoga dijela hrvatske građanske klase što je, kako se čini, presudno oblikovalo njezina mišljenja i stavove, ujedno otvorilo i mnoga pitanja kojima bi se trebalo voditi istraživanja usmjerena ženama u (nacionalnoj) kulturnoj povijesti. Pritom je u značajnoj mjeri i rekonstruiran jedan važan segment ženske mikropovijesti koja je očito poprilično reljefna u vlastitoj nutрини, a ovakve studije slučaja čine mi se od presudne važnosti za takva istraživanja. Uputno mi se čini ponovno potvrditi interdisciplinarno značenje i važnost poticanja što eksplicitnije teorije konteksta, uz uvažavanje činjenice da nije riječ o objektivnom uvjetu već intersubjektivnom konstruktivnom određenoj skupini ljudi ili zajednici, što svakako potvrđuje primjer Ivane Brlić Mažuranić.

Katarina Ivon

Grafičko oblikovanje i prijelom / *Graphic design and layout*
SVEUČILIŠTE U ZADRU / UNIVERSITY OF ZADAR

Naklada / *Edition*
250 PRIMJERAKA / 250 COPIES

Tisak / *Printed by*
TISKARA ZELINA D.D.